

az életre megkívántató 's valóban hasznos tárgyak' közlése, és tudományos oktatás. Megjelen minden szombaton. Előfizethető reá a' kiadás helyén kívül minden posta-hivatalnál, könyvárosoknál 's vidéki beszedőknél, kik aztán a' példányokat is kiosztják.

FILLÉRTÁR

mindennemű

közhasznú ismeretek

terjesztésére.

az egész évi folyamatra valami 110 kömötszészű's külön hozzá csatolt képpel a' beszédöknél csak 5, a' könyvárosoknál 5 for. 30 kr., postán pedig nyomtatott czím alatti elküldéssel 6 forint p. p. Eszterdö' végével csinos boríték járuland hozzá a' foglalal' laistromával.

16.

Második évi folyamata.

(Junius' 10-kén)

Hertelendy Gábor, altábornagy.*)

Oly magyarnak életét rajzoljuk itt rövid vonásokkal, ki azon kevesek' sorába tartozott, kik egyedül királynak 's hazának áldozák éltöket; kik készek valának a' haza' javáért lemondani vagyonnukról, övéikről 's önmagokról; kiknek, ha érdemeik' jutalma idővel méretnek, méltók lettek volna e' földön örökre élni.

Heltelendi Hertelendy Gábor *Gosztomban* Vas vármegyei helységben, régtől virágzó nemes nemzetségből, *Hertelendy Ádám és Csányi Erzsébettől* 1742 született. Kisebb iskoláit Kőszegen végezé 's már tizenhét esztendőskorában az akoron *Kálnoky* nevet viselő huszár ezrednek közkatonáji közé esküdött. — 1759-től fogva 1762-ig a' burkus háboruban állhatatosan és híven szolgált; 1767 káplár lett; 1772 hadnagynak és ezredes segédnek (adjutans) 1778 pedig főhadnagynak hirdettetett. — A' béke' ölében mindig pontosan gyakorlá magát 's embereit a' hadi fordulatokban; szentül felelt meg nemes tisztségének, mindig foglalatatos lévén és munkatűrő, 's azért nem is tartaték előljárói által vizsgálat, mellyben katonai pontossága dicséret nélkül maradt volna.

A' török háboru' kezdetén (1787) százados kapitánynak neveztetvén, 1788 a' *grost-i* viadalban, hol az ozmánok megveretettek, nem csak mint derék katona tűnik fel, hanem osztályával az ellenségnek dühös megrohanását ismételve visszaveré. Ezen alkalommal mély sebet kapott kardvágás által, és sok vére elfolyván, az életnek semmi jelét nem adá 's már temetéséhez is készültek, midön a' melléje rendelt orvos az életnek parányi jelét észrevehén, azonnal erős élesztőkkel halotti álmából felébreszté. — Már 1789 ujra terem a' csatamezőn 's Oláhországban 1791-ig

bajnokul harczol a' török ellen, különösen az *oytoschi* kerületben, hol leginkább a' batteriák' megtámadásánál annyi érdemeket gyűjtött, hogy *Leopold* toskan-i fejedelemtől, mint az ezrednek akkori tulajdonosától, levelére ezen választ nyerte:

„Szeretett kapitány úr! Levelét 7 januariusról kezemhez vettem. Bizonyos lehet arról, hogy, ha *Maria Theresia* rende' keresztének elnyerésére valamiben segíthetem, mindent, a' mi tőlem telik, megteendek. Uraságod oly bajnokul viselé magát, hogy valóban fájlalom kell, hogy most ninesen alkalmam, vitéz tettei iránt tiszteletemet és tökéletes megelégedésemet kijelenthetnem; de bátran megbizhatik bennem, hogy soha sem feledkezem meg róla, mert hű szolgálata 's dicsőséges tettei már magokban is elég ajánlatosak. Töbnyire kérem, hogy személye iránti tiszteletemről ne kételkedjék, mellyel életem' folytáig maradok legőszintébb jóakarója. *Posonyban* 27. jan. 1791. *Leopold. m. k.*“

A' franczia háboru' kezdetén Hertelendy a' a' burkus és nem régen végzett török háboruban szerzett bő tapasztalása 's a' hadforgási tudományokban járatossága miatt mindig az előcsapatnál nyerte alkalmaztatását, és leginkább *Prumsnál* és későbbben *Essingnél* annyira különbözteté magát, hogy 1794 őrnagyi rangra emeltetett. Most Német-alföldön az előcsapatot állandóan vezérelvén, rendkívüli ügyességgel 's fáradatlan vigyázással oly fortélyos fordulatot és biztos állást eszközle a' hátravonulni kénytelen volt seregeknek, hogy ezáltal nemcsak *Beaulieu'* jobb szárnya megmenekedék, hanem a' kettős erővel előnyomuló ellenségnek szándéka egészen megsemmisítetett. Nem szünik mind e' mellett az ellenség seregünk' bekerítésére mindent elkövetni. De Hertelendy használá itt, mint mindenütt, bő tapasztalásu hadi tudományát, és minden fentebbi parancsolat vagy oktatvány nélkül, tulajdon elmésségével a' brigadnak a' legbátorságosb állást megszerezve, az ellenségnek minden törekvéseit semmivé tette.

*) Bővebb életrajzát lásd *Tudományos Gyűjtemény* 1834. V-dik vagy majusi kötet.

Következett esztendőben 1796 új pálya nyílt Hertelendy' vitézségének Olaszországban; ugyan is *Cereanál* és három nap után *San Giorgionál* az előcsapathban küzdött félni nem tudó bátorsággal, 's leginkább az itt újra halmozott tettei' jutalmául 1797 ezredes hadnagynak neveztetett ki.

Hertelendy' életének, melyet jobbra fegyverzörgések közt a' csatapiacson tölte, egyik leginkább fénylő esztendeje vala 1799, mellyben először *Valprio'* vérmezején, azután *Tidon's Trebia* folyónál állott szembe a' dagályos ellenséggel. — *Trexo*, *Cassano's Valprionál*, *Adda* folyó mellett Lombardiában, az ellenség már gyalogságunkat körülvevni 's annak mind jobb mind bal szárnyán áttörni igyekezék. Most Hertelendy, parancsot vevén az ellenség' megtámadására, hadi rendbe állítja a' vitéz ezredet, és az ellenség' szembetűnő nagyobb száma miatt már már lankadó bajnokokat, az utánok küldendő tartalék sereg' megemlítésével, bátor küzdésre lelkesítvén, a' zajra felbuzdított vitézekkel háromszor támadja meg az ellenséget és mindannyiszor visszaveri. — Megérkezik azalatt az ezredes kapitány is. Hertelendy új csatát képez, 's a' francia hadnak derekát bal szárnyával együtt győzelmesen visszanyomja. — *Insago*, a' gyalogsággal tömött és hatalmasan védett francia fő hadi szállás vala még hátra, melyet ostrommal bevenni hősünk fő gondja lón. Előre nyomul tehát három osztállyal és kevés gyalogsággal, megtámadja a' helyet 's a' benne tanyázó francziákat kiveri. E' kettőzött támadás és véres harcz közt az ellenség' kezéből egy zászlót, 12 álgut, 6 társzekeret és 2800 embert, kik között 80 tiszt, elfogott.

(Vége következik.)

H e l v e t z i a.

Több czikkelyeket közlénk már ezen nevezetes országról, és még több izben előfordulandván lapjainkban, nem lesz érdek nélkül e' helyen általánosan mondani valamit geographiai helyzetéről és statistikai miségéről, leginkább hegyei' tekintetében.

Helvetzia határos éjszak és kelet felől Németországgal, délről Olaszországgal, nyugotról Franciaországgal, 's fekszik az éjszaki szélesség 23° 40' től 28° 10' és a' 45° 45' től 47° 48' alatt. Területe 880 □ mföld.

Európában ez a' legmagasabb ország, 's általában véve igen görbe hegyes, kivált déli részén, hol az alpesek vagynak, mellyek a' központengertől Francia 's Olaszország közt a' tö-

rökségig kiterjednek. A' sveitzi alpesek több osztályokban elnyúlnak délnyugotról éjszakkeltre a' Mont-blancól az Ortlesig Tirolisban. A' déli osztály képezi a' pennini alpeseket *Col de Bonhomme*-tol a' *Montblanc*-on és *Sz. Bernát*-on keresztül *Montrosa*-ig. Mindezen hegyek elfoglalják Helvetzia' földjét, 's a' természetnek különböző játékait mutatják. Majd fejéren tűnek elő örökös hóval borítvák, majd fekete barnasággal komolyan néznek le a' magasról 's álmétkodásra indítják a' megdöbönt utást. Több helyen úgy látszik az élet sirját képezi, hol minden tenyészet meghalva 's minden mozgás' nesze halatlant. Idegenben találja magát az útas, 's meglepetve vizsgálja a' borzadalmas meredezéseket, milyeket soha sem hitt lételezni e' föld' hátán, sőt még képzelni sem tudott. Úgy látszik egy más planetába jutott a' vándor, hol ismeretlen tárgyak nyílnak szemei előtt, és még inkább erősíti ezen ámulásában a' szokatlan lények' még szokatlanabb jelenete, kik ezen sziklákon részint természetes részint mesterséges lajtorjácson mászkálnak, 's oda fenn az iszonyu magasságban, honnan csak pontoknak tetszenek, mintegy tűnedeznek. A' bámuló vándornak erővel tolakodik azon álmkép elméjébe, melyet Jákób látá, midőn az angyalokat lajtorján szemlélte az égből le- 's felmászkálni, mert itt azon képet mintegy megvalósulva tekinti, 's ha feleszmélve elgondolja, hogy ezen lények itten valóban földi lények, nem tudja, mit csudáljon inkább, a' hasonlíthatatlan merészséget e, mellyel ezek oly veszedelmes járásra eltökélik magokat, nem csak könnyedében, hanem egyenes földön is alig birható terhekkel, mellyeket fejükön hordanak, vagy az ügyességet e, mellyel a' szédítő mélységek felett oly megfoghatatlanul járnak kelnek, mintha nem is testi hanem szellemi lények volnának; pedig egy félrelépés, egy megsikamlás a' durva sziklákon ezer meg ezer darabra szakadást következtetne szomorú jutalmául a' merészségnek. Önkénye ellen ragadja az embert eszmélete önnön természet' sokféleségének vizsgálatába az ily látmányon, és csudálja önnön tökélyét, melly szerint az életnek oly számtalanul különböző viszonyai-ba 's körülményeibe úgy tudja magát alkalmazni, hogy itt is ott is, mindenütt ura még azon természeti adományoknak is, mellyeket a' teremtő itt a' tenger' feneké alá, ott a' föld' mély gyomrába, itt a' fellegetek haladó magasságba rejtett, hogy a' keblébe fúvott lehellete meggyőzvé az elemeket, behatván a' sziklák' gyökerébe, az adományok' kikutásában gyakorolja magát és fentebbi tökélyre fejlődjék; 's midőn győzedelmeskedni látja öntársát oly akadályokon, mellyek emberi

tehetségét meghaladólag rendíthetetleneknek lát-
szának, akartalan kiált fel „Mire nem képes az
ember, és mi lehetetlen neki!”

Helvétzia ugyan nem termékeny sok hegyei
miatt, mindazáltal vagynak némely igen jeles
termékei. Ki nem ismeri a' sveitzi tehenet, melly
fő táplálátát szolgáltatja a' helvetának. Folyói
és patakjai gazdagok halban és rákban, a' járha-
talan hegyerdők' tetején üldözi a' helveta zergéit
és vadkecskéit, a' méh- és selyembogár- tenyész-
tés derekasan üzetik a' déli részeken. Folyói
közt legnevezetesebb a' *Rajna*, melly Graubünden-
ben 3 forrásból fakad, és a' *Rhone*, melly Wal-
lisban egy jeges hegy tövében ered; továbbá a'
Tessino és *Inn*. Tavai közt legfőbbek a' *Boden*-
és *Genfi* tó, melly utolsó 10 m. föld hosszu, 's
majd 2 m. föld széles, 950 lábnyi mélységgel.

A' lakosok' száma rá megy 1,836,000-re,
kik mind igen iparkodók, a' honnan gyáraik is
elégg fontosak; a' legjelesebbek pamut- és selyem-
portékákat, igen finom posztót, leginkább pedig
zsebórákat, arany- 's ezüstműveket szolgáltatnak.
Az ország köztársaság, és áll 22 kanton-nak
nevezett megyéből, mellyek belső igazgatásaira
nézve különböznek, és majd jobban democratiához
majd inkább aristocratiához közeledvén, hasonló
jogokkal bírnak, 's egymásnak költsönös véde-
lemmel tartoznak.

D u n a.

(Vége.)

Ha van hasonlítás, melly kivételt érdemel a'
minden hasonlóságot megvető szabály alól: olyan
az, melly a' folyamok' hasonlóságát fejezi ki az
emberi test' ereivel. Valamint ezek a' vért száma-
talan csavargásokkal a' legtávolabbi tagokba is el-
viszik, 's minden általok megjárt részt tápláló anyag-
gal látnak el, melly egyetlen feltétele az életnek;
igen heves felbuzdulással pedig kártékonyan hat-
nak: úgy mutatkoznak a' folyamok a' statustest-
ben jótékonyan 's idvhozólag, míg a' vad erő
minden korlátot át nem hág. Szórol szóra alkal-
mazhatni ezt minden nagyobb folyamokra, mely-
lyeknek partjai nem puszták és sivatagok, sem
nem csupán nomadák' tanyái. Ugyan azt mond-
hatni tehát Magyarország' folyóiról is, mellyek
közt a' Duna főhelyet foglal el.

A' szabad dunahajózás már régóta Magyaror-
szág' rejtett kincsének tekintetett, de ennek tökéletes
elérhetése ellen mind politikai mind természetes
gátok tornyozák fel magokat. Az elsőbbsiekről nem
fogunk itt többet említeni annál, hogy azok ko-
runk' szelidebb politikája 's a' törökországi elő-

haladások' következtetésében napról napra apadnak;
a' természeti akadályok pedig, mellyek leginkább
a' Dunának rendetlen folyásában 's a' vaskapú szir-
tek' gátjában állanak, kegyes kormányunk' hat-
hatós pártfogása és gróf *Széchenyinek* mind írói
mind tetlegi fáradhatatlan munkássága által las-
sanként el fognak harítatni.

Már 1831 „Világ“ ezimű munkájában e'kép
nyilatkozék gr. *Széchenyi*:

„Honunk' felemelkedése végett az erők egye-
sülését legfontosb'nak tartám minden időben. 'S
volt idő, midőn a' teendők' sorában egy Pest 's
Budaközi állóhidat szinte legelsőnek tekintém,
's megvallom nem annyira haszon miatt; mert
az ország' kereskedésére nézve egy állóhidnak
mind addig nagy hasznát nem vennők, míg az
utcsinálás más sarkalaton nem alapul, mivel
nyáron úgy is van hajóhid, télen pedig a' keres-
kedés járhatlan utaink miatt megszűnik, 's az
egész hid' legnagyobb haszna szinte abban con-
centráltnék, hogy a' portékákat Budáról Pestre
's viszont Pestről Budára át lehetne szállítani, —
ezek pedig akárhol feküsznek is télen át, nem
igen fontos; 's így eleinte kirekesztőleg szinte
csak kellemét nagyobbítná a' két városnak. Már
hogy a' két városnak egyé tétele által, 's azon
nagy kelleméből, melly a' hon 's külföld számos
lakosait egy pontba hozná, idővel felette nagy ha-
szon is eredne e, az vélekedési tárgy, mellyről
azonban én most is, mint éltem tavaszán egyen-
lőn itélek 's tökéletesen meg vagyok győződve,
hogy azon tehetség, melly egy Buda 's Pest-kö-
zötti állóhid építésére fordítanék, a' lehető leg-
józanabb tárgyra lenne fordítva, mert a' határ-
nélküli nagyobb kellem honunk' szívében szá-
mosakat egyesítne, 's ezek előbb utóbb a' leg-
hasznosb' tárgyakat is lételestítnék. 'S ha ebéli
látásomat a' dologra nézve nem változtattam soha
egy oseppe is, csak abban tön az idő, tapasztalás
's hidegebb vér némi módosítást, hogy most
egy Pest 's Buda-közi állóhidat nem látom a' té-
endők' sorában elsőnek mint valaha, 's azt hiszem,
hogy valamint nem állhat fenn az első emelet
földszinti építmény nélkül; úgy nem fog soha is
állni kő- vagy vashid Dunánkon, ha előbb még
némi eszközzés 's előkészületek nem történnek
hazánkban.“

„Többek közt csak azon szinte bizonyos adat,
— hogy Pest 's Buda közt a' Duna 6—10 láb-
nyira lejjebb szállna, ha mind azon akadály el
lenne hárítva, mellyek folytában 's kivált Moldva
's Gladova közt vannak, 's mellyek Magyaror-
szágnak úgy szólván egyedüli természetes csa-
tornáját olly magasra duzzasztják, — elég annak
megmutatására: hogy a' mai teendők sorában egy

álló kő-vagy vashid nem legelső; mert hogy Dunánkat tökéletesen regulálni fogjuk, arról kétkedni sem akarok, pedig két okból, — először mert a' Duna rendbehozása mód nélkül emelné az által honunk fényét, hogy hazánk' szívét úgy szólván tengeri kikötőhelyé varázslaná; másodszor szinte mindenkinek megint az által hajtana hasznót, hogy részint a' földbirtokosok mentek lennének az áradás átkaitul, minthogy a' Duna szinte egyedüli levonó csatornánk, — részint a' munkátlan birtoktalanok nyernének, minthogy azon földek, melyeket eddig örök víz birt, haszonvehetőkké lennének, 's így a' kézbér ára nevednék. Ha pedig legelsőben építenék hid, 's aztán rendeltetnék el a' Duna, nem állna e hidunk mint egy hosszú lábu gólya két városunk közt? — A' mi igen fontos, mert ha érzékenyen áldozunk — 's érzékeny áldozatok nélkül soha nem fogunk állítani semmi említésre méltót, legyünk arrul meggyőződve — nem csak azt kívánhatjuk, hogy áldozatunk' tárgya hasznos, de azt is, hogy szép legyen. Egy gólya vagy daruforma hidat pedig én legalább szépnek nem tartok; azonban ez legkisebb tekintet."

„Ha valamely folyam természetes vagy mesterséges gátja és zátonya elhárítatik, a' víz' színe természet szerint leszáll, de egyszer'smind, habér lassan, medre mélyebbül; 's ha ez áll, 's a' Duna színe regulatio által Buda 's Pest közt valóban 6 — 10 lábbal lejjebb szállna, ugyan a' hid oszlopinak nem alapi gyengülnének e? 'S ez már nevezetesebb szempont."

„Azonban ha mind ez nem áll is így, mint mondom, a' miről felelni nem akarok, mivel hydraula nem vagyok, még is úgy látszik — legalább nekem — mintha azon tehetség, mellyel most birunk, számtalan tekintet miatt sokkal nagyobb hasznót hajtana, ha Dunánk regulatiójára volna concentrálva, mint egy Pest 's Buda-közt kö- vagy vashid-építésre. Egyébiránt ez is fenéktelen okoskodás lehet, 's erről sem merek felelni, mert körülményinkben minden honi mechanikánk közül tán valóban a' hidnak kellene lenni legelsőnek!"

A' Duna' regulatioja múlt esztendőben kezdődék, 's a' királyi biztos úr nem mulasztá el a' feszült várakozásu magyar közönséget a' „Jelenkor“ mellett megjelenő „Társalkodó“ által a' dunahajozás' állapotjáról, az e' körül véghezvittekről 's a' még várandókról időről időre tudósítani. Elein az gondolatott közönségesen, hogy a' dunahajozás' tökéletes rendbehozására okvetetlen szükséges a' vaskapui szirtok' kihányatása, de múlt octoberben e' hiedelem' alaptalanságáról értesítetett a' haza gr. Széchényi által ily formán:

„A' legnagyobb rész azt hiszi“ „Lennének csak kipuskázva az alsó Duna szirtok, jó volna akkor víz dolgában minden, és ment lenne az ország azontul a' kiöntések átkaitul.“ „De ugyan szárazságink, mellyek, mint látszik, most többszer fordulnak elő mint ezelőtt, nem sanyargatnak e még inkább, mint néhai vízáradásink? Én azt hiszem, általányosan szólva, inkább vagyunk felettei szárazságnak mint igen is nagy nedvességnek kitéve, noha szinte negyed része hazánknek mocsár vagy kiöntési lapály. Nem abban látszik tehát víz körüli bajunk fenekülni, hogy természettől igen is magasra vannak vonva folyóink, hanem hogy szinte igen is mélyen folynak; minthogy kiöntésektől menteni partinkat csak tudnók, 's jóval magasabb létükkel is le lehetne csapolni honunk legtöbb mocsárit; de viszont nem lehet országunkban annyit irrigálni — minek szükségét napról napra sürgetőbben fogjuk érezni — mint ha vizeink fentebb fekünnének."

„Ha tehát — mint első csak felszínü dunai utazásomban a' fekete tengerig magam is szinte hittem — le lehetne is szállítani a' Dunát, szirtok közti tágitása és az izlási és vaskapui sziklák kihányatása által, úgy hogy Budapest közt hat lábbal esnék a' víz, az hazánkra nézve nem haszon, hanem kimondhatatlan kár lenne; mert csak közönséges, és nem e' folyó évi, szárazságban is kiasznék a' fél ország. De ez szerencsénkre — mert mentek vagyunk minden kisértet unszolásítul, mellyek félre vezethetnének — lehetetlen, és általányosan nincs hatalmunkban — víz dolgában — megrontani a' hazát."

„Mostani szárazságban tisztán láthatni, hogy több mint 6 keresztgáton esik át az egész Duna Berzaszkátul Skela-Gladováig. Már feltéve, hogy a' némi helyeken 80 öl szorosságu, és itt ott 100 — 150 öl magasságu meredek sziklák nem gátolják a' víz folyását, de a' keresztgátok' kihányatásával Pestig felhathatna a' víz'esése, milly munka vihetné azt végbe? Csak a' Vaskapu szélessége több 700 ölnél, hossza mintegy 1000 öl. Egy koczka (cubic) öl kihányatására kell szinte 180 lövés, azaz 60 napi munka egy embernek; 1000 ember tehát — ha nb. mindig hozzá is férhetne — 60 napi munka után egy öl szélességre és annyi mélységre készítné a' Dunának helyet, 700 öli szélességében. Ezen egy adat után mindenki felszámolhatja, bírhat e ily vízszállító munkát nemzetünk? *)

*) Ezen adatok szerint, ha a' kihányandó sziklák' általános magasságát csak két ölből veszünk, az egész tömeg 1,400,000 koczka ölet teszen, mellynek kipuskázására 84,000,000 napi munka és 252,000,000 lövés kívánta-

G. Hertelendy.

Létorja - járás.

„De, mint mondtam, illy munka inkább káros mint hasznos lenne, és azért lehetetlenségén fennakadni nem, sőt — sok divergentiánk miatt — örülni kell.“

„A' feladás az — nehogy sok munka és költség után egy oldalról annyit vagy többet veszítsünk, mint a' mit más oldalról nyerünk, „Vizeinket Dunánktul kezdve úgy rendelni el, hogy azok lehetőségig hajózási csatornákul szolgáljanak; vízaradásink átka megszűnjön; de mindenek felett, ne legyen elrontva, hol természet alkotta, az irrigatiói lehetőség, melly honunknak tán szintoly nagy áldására lehetend jövőjében, mint közönsülésinek akarmilly könnyítése.“ Ezek végbevitele igen egyeztethető. A' kezdet meg van már téve; de ugyan nagy fába vágva a' fejsze, úgy hogy, ha az egyesült nemzet nem huzza azt ismét ki, 's nem végzi dicsően a' megkezdett munkát, félek „tán csak kegyetlenül kecsgetető édes álom volt mind az, mi honunk jövőjé ki-fejlesztéséről mutatkozott!“

Mennyire szükséges legyen a' szirtek' kihányatása, arról még a' közönség tudósítva nincsen, de hogy a' mult e' munkákra nézve oly kedvező száraz esztendőben örvendetes előmenetele és sikere volt e' nagy vállalatnak, szinte tudósíttatunk mult novemberben, oly hozzáadásal „hogy *Vásárhelyi* úr Berzaszkától kezdve vagy ezer embert állított a' Duna' medrébe, 's legalább is annyi sziklát puskázott ki, mellyel Pestnek minden utozáit bátran kétszer is ki lehetne kövezni; továbbá, hogy szinte novemberben mélyen tisztelt kormányunknak e' tárgyban is mutatott irántunki gondja' következtében egy török udvari biztos érkezett *Orsorába*, a' királyi biztossal minden akadályt személyesen megvizsgálándó.“

Illy szép remények mutatkoznak a' magyar dunahajózás' és kereskedés' ügyében, melly a' gőzhajók által eddig is hathatosán előmozdítatik. De ezekről, valamint a' Duna' medrének iszapból tisztítására egy idő óta a' pozsonyi vidéken dolgozó „*Vidra*“ nevű gőz-erőműről, más alkalommal fogunk értekezni; reménylővén egyúttal, hogy a'

vaskapui munkák' technikai leírásával is időről időre fogunk szolgálhatni tisztelt olvasóinknak.

Kivesztés Albyban.

Hebrard Péter aprilis' 16-kán 1831 halálra ítéltetvén, reménylő valamennyire, hogy kegyelmet nyerend, mivel folyamodására már 5 hónap óta nem jött felelet. September' 12én megjelentett azonban neki, hogy estveli 4 óraker ki fog vesztetni; rendkívüli elszánnással hallá ezen jelentést; papot kívánt, meggyónt és hatalmat adott a' papnak, hogy gyónását a' publicummal közölhesse. Épen 4 óraker elhagyá a' tömlőczőt, hogy a' vesztőhelyre lépjen; de alig érkezett oda, midőn jelentették, hogy a' vesztés csak két óra múlva fog megtörténhetni: a' szerencsétlen azt hívé, hogy talán valami paranes érkezett a' vesztés' elhalasztására. De ez nem úgy volt, hanem a' miatt történt az elhalasztás, mivel a' vesztőhely rendtelenségben találtatott, minthogy őt esztendő óta senki sem vesztetett. Egy a' hóhér által eleresztett segéd vádoltatik a' rendtelenség' okozásával, hogy mesterét megjárjódta. A' királyi ügyész parancsolá egy ácsnak, hogy a' vesztőhelyet azonnal helyreállítsa; ez megtörtént 's Hebrard' kivégeztetésének már semmi sem látszott ellentállani. Midőn a' szerencsétlen 6 óraker ismét előhozott, temérdek nép vette körül a' vesztőhelyet. A' rendörök kivont kardal nagy hézagot tartának üresen. Az elítelt biztos léptekkel mene fel, 's erősen lekötetetik a' nyaktilóra (*guilottine*); a' hóhér két segédével együtt a' vesztőhelyen; Hebrard' feje bedugaték a' nyaklőba, a' tiló leeresztetik, de nem egyenesen menvén le, a' szerencsétlent nem találja. A' nép zugni kezd. A' vas ujlag felhúzatik, 's másodsor is leeresztetvén, az elíteltnek fejét nem találja; a' nép rémületesen zug 's közáporral hajigálja a' hóhérokat, kik harmadsor is próbálják a' fővételt, de épen oly szerencsétlenül, mert a' vas csak könnyű karczólást ejt; a' szerencsétlen bünös' ordítása, melly a' vas' minden leeresztével erősebbé vált, megmereszté a' nézők' szivét.

A' hóhér 's két segéde szinte megrémülvén, és nagy kövekkel hajigáltatván, kénytelenek leszallani a' vesztőhelyről 's menekvést szaladásban keresni. Hebrard' feje még mindig a' nyaklőban van. Mily rettenetes helyheztetés! sebesülve mintegy épen nem is volt. Ez tartott mintegy három perczig. A' hóhér most maga ismét a' vesztőhelyre jön 's próbálja ujlag elvágni fejét, de kétszeri iparkodása most is sikertelen marad. Midőn ötödszer bocsatá le a' vasat, elvágott

tik. Ha ezer munkás minden esztendőben 180 napig férne hozzá — mit általában reményleni nem lehet — 222 esztendő kívánatnék az egész munka' véghez vitelére. — Egy napi hért csak 4 ezüst garasba számálva, a' költség 16,000,000 pengő forintra menne, 's ha a' puskapor, a' kövek' eltakarítására szükséges dereglyék, szekerek, a' felvigyázat, a' 100—150 öl magasságu sziklák, kihányatása 's az elromló szerszámok szintannyira tétetnek mint a' napibér, az egész munka 33. millio ezüst forintot felülhaladna.

egy darabot a' nyaklóból. A' kövel hajigálás folytonosan tartván, megint el kellett a' hóhérnak hagynia a' vesztőhelyet és futásnak erednie. — Ekkor ama' nyaklövágás miatt kiszabadulván Hebrard' feje — ő mintegy a' sirból emelkedett fel. Most kiálta néhány hang „éljen!“ bámulván a' nép olyan ember' látásán, kit a' halál' szerszáma ötször kimélt meg. Ekkor segítség kiáltott; egy dolgos ember közeledett, de nem mert a' vesztőhelyre fellépni. Két percz múlva a' hóhér' fiatalabb legénye magánosan ment oda fel ismét, a' nép' kiabálásával és köhajigálásával nem gondolván, 's néhány szót váltott Hebrardal. Úgy látszott Hebrard felakará magát oldoztatni, mert még mindig meg vala kötve. Ez felelt neki, „fordítsd el fejedet!“ 's azon pillanatban megragadván álltában, egy csizmadia-árral több szúrást ejt rajta. Hebrard' feje félig bal vállára hajlott, a' legénynek ujlag futnia kellett 's a' rendőrök közt keresett menedéket. Már tíz percz volt hat óra után. Ezen állapotban maradt Hebrard, ki talán még élt, két egész óráig a' nép' látmánya. Némelyek' bizonyítása szerint még fél óráig mozgott, 's olykor olykor felnyitá száját. A' testet csak erős katonai kísérettel lehetett elvinni; a' hóhér' házat körülvette a' nép's ablakait behajigálta. Meg kell azonban vallani, hogy a' hóhér nem oka ezen egész esetnek, mint azt a' dologhoz értőktől a' királyi ügyész megtudá, mert a' vesztőkészület, mint feljebb is említették, az eleresztett legény által hozatott rendtelenségbe, 's a' hóhér először is már haját tépte kétségében, midőn látta, hogy mindjárt elhibázta a' vas.

Most már az a' kérdés: volt e hatalmában a' legénynek megváltoztatni a' rendelt büntetést? Az egyik törvény szerint fejét kelle venni az elítéltnek; a' másik törvény meghatározza a' kivetés' módját. Ezen törvény írja le azon rettenetes halálos büntetést is, mellyet *Lally-Tolendal* szenvedett 1766. Azon időben egész Páris, egész Franciaország felindult, midőn hallatott, hogy ez a' híres áldozat több vágást kapott míg feje elesett derekától. Ez a' történet nem keveset tön a' nyaktilló' behozására.

Hebrard nem nyaktilloztatott, hanem állva gyilkoltatott meg egy csizmadia-árral. A' kérdést feszegetni az emberiség' javára nem czéliránytalan: hogy mi történt volna, ha két bűnös vala kivestendő? Lehet egy embernek akárki legyen, hatalma, a' bűnösöket vesztőhelyre vinni 's egyiket a' másik után meggyilkolni?

Nem képzelhetni egy ilyen látmánynak rettenetességét; a' zajt félórányi távolságra is lehetett hallani. Soha sem történt egy városban is

valami olyas, mi a' megütközést ily nagy fokra emelte volna. A' rémületes gyilkos minden szívet szánakodásra gerjesztett.

L a z a r é t.

A' lazaret olyan országokból jövő személyek' befogadására állított nagy épület, hol ragadó nyavalya uralkodik. A' portékák' számára hasonlóul van lazaret, mellyben azok a' status' egészsége' fentartására tett rendelkezések' következtében a' ragadó anyagoktól megszabadítatnak. A' biblia első könyv, mellyben a' ragadó nyavalyák ellen tett elővigyázati szabályoknak nyoma látszik. Több részek meghatározva rendelik a' belpoklosok' elválasztását kívül a' táborhelyen a' pusztába, később Jerusálemen kívül. A' rendelés századokig szoroson megtartott, 's midőn a' keresztések Jerusalemet bevék, a' városon kívül egy elkülönített épületet rendeltek a' ragadós nyavalyájú személyek' befogadására, sz. Lázár' kórháznak nevezvén azt, honnan a' Lazarét név származik, átjövén Európába a' keresztésekkel, kik ide több nyavalyákat hoztak haza, úgy hogy csaknem minden város' kapuja előtt kórházak építettek a' nyavalyások' és sinlödök' számára, és hogy Franciaországban VIII Lajos alatt (1225) húsz ezer vala ilyen.

Lassanként más betegségekre is kiterjedt ezen rendelés. Midőn 1494 a' bujakórság bejött Columbus' hajóival, 's két esztendő múlva iszonyu pusztítást tett, egy rendelést bocsátott ki a' párisi parlament, mellynek következtében az ilyen nyavalyások halálos büntetéssel utasítottak 24 óra alatt házaikba, hogy senkivel közösülésbe ne jöjenek; a' házakkal nem bíró idegenek ugyanazon büntetés alatt S. Germain de Prés-be kénytelenítettek menni, hol addig tartattak, míg ki nem gyógyultak. 1518 Toulouseban 's mindenütt, hol a' bujakórság gyanítatott, szinte egyes épületbe zárattak a' meglepettek, melly épületek Hospital des rounoulis de la rouna de Naples nevezettel jegyeztettek meg.

A' sokféle pestis, melly Marseillet a' kereskedés' útján meglátogatá, szükségessékké tette 1587 mikor példátlan pusztítást okozott, a' szorosabb rendelkezéseket. Ekkor komolyan igyekeztek a' népek, mint *Ruffi* történetíró mondja, magokat védelmezni a' ragadványtól, 's mindenkorra állítandó lazaretról kezdettek beszélni; de csak a' következett század' elején jött életbe a' szándék 's tapasztalásra épült rendelkezések tétettek, mellyeknek helyességét mai napig méltán bámulják, és mintául vevék a' lazareteknél, mellyek Toulonban,

Livornóban 's a' földközi tenger' más helyein állítottak.

Ha Marseille a' lazaret' állításában más tengeri kikötőknek mintául szolgálhatott és szolgált, szerencsés helyzetben is volt mind arra nézve, mi általában az olyan intézetet illeti, mely egész Európa' lakosainak biztosságát és boldogságát illeti. Igen kiterjedt meszes föld, egy sziklával kerített 's tökéletesen védett félszigeten, mellyek a' közelítést csak néhány ponton engedik; a' szigetcsekék elegendő biztos kikötőkkel és veszteglő helyekkel a' hajókra nézve ellátva, a' portékáknak szabadon kirakása és szellőztetése; egészséget illető szabályok, mellyeknek helyességét a' tapasztalás bizonyította; 's mellyeknek szoros, minden zugolódás nélküli megtartására készek valának a' lakosok; ezek azon elemek, mellyekkel a' természet és mesterség Marseillet ellátta, hogy a' világnak mintául tegye, 's mellyet mi is választunk, hogy a' lazaretról helyes képet terjesszünk olvasóink elébe.

Ha az ember lazaretet akar építeni, száraz, magas, háztól és mívelt földtől távol fekvő helyet kell hozzá választani, mellyhez mint szárazról, mind vizről nehéz legyen a' közeledés; meszes vagy homokos földön, mellybe az eső könnyen bemenjen, távol minden posványtól és mocsártól; forrás' vagy folyóviz' hiányában egészséges kutvizzel látassék el mind ivásra mind tisztításra.

Könnyű megfogni, miért kívántanak ezen feltevések, ha megfontolja az ember, hogy ezek nem csak a' betegek' helyreállítására szükségesek, hanem egészségesek' épségben tartására is, kik ott veszteglenek, mert ha a' hely még betegséget is támasztana az ottan érezni szokott unalmon kívül, könnyen ragadványnak tartatnék a' betegség és nagy zavart okozna.

Egyáltalában megkívántatik, hogy a' hely általellenében feküdjék az égsarknak, honnan a' szelek jönnek, mellyek a' vidéken leginkább uralkodnak, 's a' lazareten keresztül menő szelek, a' tenger felé vegyék irányukat.

Minél nagyobb a' hely, annál alkalmasabb azon használatra, mellyre rendeltetett; nem lehet tagadni, hogy ezen tekintetben többet ér a' tapasztalás mint minden theoria; ha a' ragadósnak ismert betegség bizonyos miasmákból származik, rossz levegő, nedves levegő, megszorult levegő nem alkalmas a' ragadvány' kizárására; már pedig nagy magas falaktól és épületektől körülvett helyen rendszeren megszorul a' levegő, a' nélkül hogy annak megromlottsága a' sok és egészséges emberek' kilchellése, a' levegőre kitett portékák' gőzölgése, a' kémények' füstje miatt

tekintetbe vétetnék. Elegendő helynek kell még lenni sétálásra is, mint testi gyakorlásra, mert ez multhatatlanul szükséges a' veszteglő személyeknek, kik inkább szorulnak elszéledésre minden másoknál, hogy igazi rabságuknak unalmas ideje lehetőleg röviden folyjon el. Egy valamit erő lazarethoz tehát legalább is 40—45000 ölnyi terület kívántatik, de ha több jut annál jobb.

Alkalmas hely találatván, igen magas fallal kell körülvenni, hogy által ne lehessen rajta mászni, és hogy egy titkos ajtón kívül a' betegek' számára, kik a' tenger felől jönnek, csak egy kimenetele legyen; jó ha ezen falon kívül egy széles árok van, és egy második kevésbé magas fal. Az egésznek adandó forma mind egy, de a' mennyire lehet szabályos legyen, mert a' sok szug és szeglet a' ravaszoknak alkalmat szolgáltat rejtezkedésre, sem a' levegő nem újíthatatik benne olyan könnyen. Ha a' bezáró fal már áll, a' belső hézag több részre osztatik, rendszeren hatra, melly részek fallal választatnak el egymástól, hogy azok össze ne járhassanak, kik a' külön részekben lakni kötelesek; mindeniknek kulcsa gondosan őriztetik a' kapusnál. Minden ajtó a' középpontu udvar felé állanak, melly ismét a' nagy bevezető kapura néz.

Csupán csak így kell a' belső elintéztést tenni, mivel így egy tekintettel elláthatni minden osztályzat' külső szolgálatát. Ezen osztályoknak egyikében legyen egy nagy épület több szárnyakkal az egészségesek' és még csak nem is gyanus betegek' számára, egy nagy kertel együtt, mellyet az építömester csinosan igyekezzék alkalmazni; másik osztályban szinte oly nagy épület legyen hasonlóan elrendelve a' gyanús személyeknek, akár onnan támadjon a' gyanú, hogy rosszul érzik magokat, akár onnan hogy a' beteget megilleték. Harmadik osztályban a' fellábolóknak legyen épületjök; negyedikben a' kórház legyen, tágas és szellőző teremekkel a' betegek' számára, azon szoros felügyeléssel, hogy a' ragadványos betegek' szálása egészen elkülönöztessék a' közönséges betegektől; az ötödik osztály nagy színekből álljon a' portékáknak, minden felől nyilva hagyatván 's elég tágasan rendeltetvén el, hogy tisztítani lehessen, az uralkodó szelek' utjában feküdvén, 's így a' szélnek tartson; a' hatodik nagy magazin élelemnek, vászonnak, ruhának, butornak 's a' lazarethoz megkívántató szereknek, oltatlan mézsznek tartására szolgáljon. Végre még arra is kell ügyelni, hogy a' tenger felől egy üres hely tartassék fenn, mellyen holmit el lehessen ázni, még pedig egyenesen a' szél utjában fekvőleg. Az egész épületet úgy kell irányozni, hogy minden eső és mosadék-nedv egye-

nesen a' tengerbe folyjon belőle, a' honnan tenger felé fekvő részének lejtősnek kell lenni.

A' bezáró falon kívül és a' bemeneti kapu előtt egy nagy épületnek kell állani a' külsőnek a' belsővel összekötésére, hogy a' veszteglet törvények át ne hágassanak. Ezen épületben legyen egy hosszú beszélő szoba, mellyet két sarampó válasszon tágas hézaggal és egy egy ablakkal. A' sarampón belől az egészségesek tartózkodjanak, kik veszteglet alá vettettek, 's onnan egy ajtón az udvar' belsejébe juthassanak, mellyen atyjokfiat és barátjaikat meglátogathassák. Ezen épületben legyen egy kápolna is, nem különben az igazgatás', az orvosok', tisztviselők', felvigyázók', szolgák' 's a' t. lakjai, végre füstölő teremek, mellyekben az intézetet elhagyó személyek és dolgok füstöltessenek meg. Elkerülhetetlenül szükséges még lakatlan sziget is a' valóban veszedelmes hajók' vesztegletére. Ha ilyen sziget nincs, mesterségesen kell csinálni, mert ha az idegen emberek és holmik azonnal a' lazarétba vitetnének, az egész intézet hamar megrontatnék, 's minden ottlétők betegségét vagy halált szereznének magoknak. A' kikötő előtt nagyon czélirányos egy egészségi tisztség, hogy a' hajók és ladikok bizonyos távolságról tegyék nyilatkozásaikat, nem jöhetvén közel közösülésbe.

Az előszámlált megkivántatóságok csak a' legfőbbek. A' lazarétnek nagy osztályai természetesen tetszés szerint rendeltethetnek el; de minden esetre megkivántatik, hogy egy közös pontba menjenek ki, 's mindeniknek egy egy külön ajtaja legyen; mert ily módon nagyon megkönnyítetik a' szolgálat, 's minden vesztegzárt jobban gond alá vehetni. Legnagyobb figyelmét arra fordítsa az építő ilyen épületnek elosztásában, hogy fő osztályait 6 vagy 8 számmal jól készítse, 's azután a' külön tervekbe különbféleséget szerezzen; az igen komoly stylust elkerülje, melly az ideákat homályosítná, szóval mindent elkövessen, hogy a' szegény letartóztatottaknak az egyforma lazaréti életet lehetőleg kényelmessé tegye.

Hordozható konyha.

Igen nagy figyelmet gerjesztett 1830 Erfurtban Kurowszky' hordozható konyhája, mellyet az iparegyesület' gyülekezetének bemutatott. Ezen konyhán egy fél hadosztálynak 3 óra alatt utközben is 400 adat ételt főzhetni, 's a' mellett

az egész készülét nagyon egyszerű. Az 1813-iki táborozásban már próbák tétettek ezen konyhával, noha akkor még csak 150 adatra volt elkészítve, 's nem csak megfelelt a' czélnak, hanem igen jó ételt is juttatott a' katonának, 's így annak sorát felettébb enyhíté a' háboruban, egészségét pedig fentartá. Azóta nagyobb tökélyre emelvén feltalálója, most várakozáson felül kielégíti a' kívánatot, 's minden katonának ohajtható műszerre leve.

E g y v e l e g.

Honnan vette nevét a' veres tenger? Mindenütt, de főleg Szerecsenorország' partjai felé egy növény vagyon ezen tengerben, mellyet a' szerecsenek sufanak neveznek, és veres festésre használnak. Magva hasonló a' mandolához, és megehető. Virága olyan mint a' sáfrányé, 's citrommedvel kifőzetvén, igen élénk veres színt ad, melly azonban nem tartós. Sok helyen elfedi ezen növény a' tengert leveleivel és virágaival, azért könnyen hihető, hogy ettől neveztetett a' tenger, minthogy a' szent irásban is *Bahar suf*, azaz sufo-tengernek mondatik.

Chinai ujság. Pekingben *King-pao* czím alatt (fővárosi hírnök) egyetlen egy ujság jön ki. Tartalma hivatalokra nevezés, előmozdítás, ítéletek, büntetések, tudósítások az igazgatás' különböző ágairól, közlések nevezetes természeti jelenetekről. Előfizetése egész esztendőre a' mi pénzünk szerint 3 tallér. Csak a' főváros' lakosai olvashatják mindennap megjelenésekor mindjárt. A' messze vidékek, mintbogy Chinában posta nincsen, alkalommal kapják, azért igen későn.

Szokallan kő. A' régiek sokat beszélnek egy arábiai vasszinü körül, melly ha egyszer megtüzesített, többé soha meg nem hült. Ezt akárki egyszerre látja hogy mese, azonban Angliában és egyebütt vannak kövek, mellyek sokáig megtartják a' melegséget. A' Cornwallisban és Yorks hirében használtatni szokott melegítő kövek 8 — 10 óráig megtartják a' melegséget; Cordovától nem messze a' sós hegyekben olyan veres kő ásatik és készítettik téglává, melly 24 óráig tartja meg a' forróságot.

Darázs' haszna. A' darázs üldözi a' pilangót, 's ha megkaphatja elesípdeli szárnyait, testét pedig fészkebe czepeleli 's költésével megéti; épen így bánik a' léggel is.